

Јосип БРОЗ ТИТО

СЕКАВАЊА И ПОРАКИ ПО ПОВОД 30-ГОДИШНИНАТА ОД ПОБЕДАТА НАД ФАШИЗМОТ

Претседателот на Републиката Јосип Броз Тито на 7 мај 1975 година во Белиот двор го прими главниот и одговорен уредник на втората програма на Телевизија Белград Боривое Марковиќ, кој, од името на Југословенската радио-телевизија, се обрна со молба, по повод 30-годишнината од победата над фашизмот, да изнесе свои секавања и пораки.

— Ви се обрнувам Вам, другар Претседателе — рече Боривое Марковиќ — како на прв војник на нашата револуција, водач на југословенските комунисти и народи во текот на изминатите четири децении, како на еден од војсководците на армиите на антихитлеровската коалиција, со желба да добиеме автентични одговори за нашата херојска борба за ослободување на земјата и за нашиот придонес во заедничката борба против фашизмот.

Одзивајќи се на оваа молба, претседателот Тито изнесе свои секавања на тие историски настани, како и пораки што произлегуваат од нив.

„По повод 30-годишнината од победата над фашизмот — истакна во почетокот претседателот Тито — се бара да изнесам некои свои секавања и оценки. Меѓутоа, тоа е мошне крупна тема која тешко може да се даде во еден прилог. Јас можам само, одејќи главно хронолошки, да изложам некои позначајни факти.

Пред сè, сакам да кажам каква улога играше нашата Партија, во предвоениот период и подоцна, во својата антифашистичка активност. Ке се обидам, според своето секавање, барем накүсо, да изложам како ние ја оценуваме целокупната ситуација кога се надви сеништето на фашизмот и кога се подготвуваме за настапувачките настани.

Хитлер дојде на власт во Германија на реакционерните кругови не само оние во Германија туку и во светот. На реакционерните кругови во светот фашизмот им служеше како

оружје во борбата, пред сè против резултатите на големата Октомвриска револуција и за задушување на сè погласните и поенергични барања на работничката класа која се бореше за подобар живот. Се разбира, комунистите им пречеа најмногу. Поради тоа им беше добредојдена фашистичката агресивност и тоа не само во Хитлерова Германија, туку и во други земји, како што беше Италија итн. Фашизмот значи, беше оружје во борбата против револуционерните движења во светот, кои се ширеа сè повеќе и повеќе.

КП на Југославија веднаш ја согледа опасноста од фашизмот

Комунистичката партија на Југославија, штом Хитлер дојде на власт, мошне добро согледа што ќе се случи, не само во Германија, туку и во другите земји, ако веднаш од почетокот не му се даде отпор на ширењето на фашизмот и на неговото деструктивно дејствување.

Видовме што се случи, на пример, во Женева на едно од заседанијата на лигата на народите, како етиопскиот цар, така да се каже со пророчки зборови, го предупреди светот и сите присутни на опасноста од фашизмот. Тој тогаш рече дека — ако не му се даде отпор на ширењето на фашизмот и на неговата експанзионистичка политика — можат да дојдат мошне црни денови и за другите земји, дека и тие можат да доживеат големи трагедии. Тоа, за жал, подоцна и се оствари.

Натаму, познато е што се случи во Чехословачка. Со минхенската спогодба, Чемберлен се спогоди со Хитлер и Чехословачка му беше препуштена на милост и немилост на германскиот фашизам и подоцна беше окупирана. Би можеле да се наведат уште многу слични попуштања што му се правеа на фашизмот.

Уште пред тоа Австрија доживеа „аншлуст“: Хитлеровите трупи навлегоа во Австрија и ја окупираа.

Престојот во Москва

Имав можност одблизу да видам како се одвиваа настаните, зашто тогаш бев во Виена. На самото место видов како се подготвуваше тоа. Прво, тогашниот канцелар на Австрија Долфус беше убиен. Јас токму тогаш илегално ја минав границата и бев сведок на фашистичките погроми и на борбата меѓу приврзаниците на Долфус и австриските нацисти.

Што правеше во тоа време нашата Партија? Ние уште тогаш презедовме извесни мерки. Прво, ја консолидиравме нашата Партија која со години беше разјадувана со фракционерски борби. Тоа го постигнавме мошне брзо. Партијата брзо јакне-

ше сè повеќе ја согледуваше ситуацијата и проблемите што стоеа пред неа. Ние тогаш настојувавме сите прогресивни сили да ги собереме во Народниот фронт.

По краток престој во Виена, заминав во Москва. Уште тогаш беше јасно дека ќе дојде до војна на Запад. Австрија, како што реков, веќе беше вклучена во Германскиот рајх. Државниците на некои западни земји сè уште ишекулираа и настојуваа ударот на фашизмот да го свртат против Советскиот Сојуз. За жал, и многу прогресивни луѓе, па и некои комунисти, уште тогаш не беа свесни за тежината на ситуацијата и за сите опасности што му се закануваа на светот.

Кога дојде до спогодбата за напаѓање меѓу Советскиот Сојуз и Германија, јас бев во Москва. Имавме тогаш во Коминтерната состанок на сите секретаријати на кои се дискутираше за тоа што би требало да се преземе во таа ситуација. Се разбира, ние сметавме дека тоа е тактика на Советскиот Сојуз за да се добие што повеќе во време. Јас верувам дека и самиот Сталин веруваше дека може таквата опасност да ја отстрани за извесно време, додека Советскиот Сојуз не се подготви и не зајакне подобро. За жал, се покажа дека тоа беше илузија. На фашистите не смееше да им се верува.

Ние тогаш во Коминтерната дискутиравме што треба да прават во таа ситуација одделни партии. Мануилски, кој го водеше тој состанок, бараше секој од нас, од името на својата партија и својата земја, да напише проглас и да го донесе на следната седница.

Јас тогаш бев во мошне големи тешкотии. Многу мои другари таму беа уапсени и, така да се каже, бев сам. Но јас напишав еден таков проглас. Тоа беше кон крајот на летото 1939 година. Кога дојдовме на таа седница, речиси никој немаше проглас на својата партија. Некои само дојдоа со тези.

На сите им пречееше што Советскиот сојуз ја потпиша таа спогодба со Германија. Мошне добро се сеќавам, кога јас го прочитав подготвениот проглас, Мануилски рече: „Еве, другари, единствено Валтер напиша нешто што вреди и што би требало да се работи во таа смисла“. Мануилски натаму додаде — за наша информација дека спогодбата на Советскиот Сојуз со Германија е работа на политиката и тактиката, а дека секој од нас има одговорност пред своите народи, дека мора да презеде сè за да биде подготвен секој народ на отпор, ако денес — утре дојде до фашистички напад. Интересно е дека тогаш од партиите не се бараше сите да мораат точно да ја следат политиката на спогодбата на Советскиот Сојуз со Германија. Мене тоа ми беше најдобар показател дека Советскиот Сојуз имал причини да склучи таква спогодба, сметајќи — што, како што се покажа, беше илузија — дека така ќе може за подолго време да ја отстрани таа опасност.

Уште пред потпишувањето на пактот за ненапаѓање меѓу Советскиот Сојуз и Германија, западните државници — не сакам никого да апострофирам — сè уште маневрираа. Во Москва дојде британско-француска мисија. Ми се чини дека тоа беше само обид фашистичката опасност на некој начин да се отстрани од себе. Тоа е мое лично мислење.

Во декември 1939 година јас тргнав преку Турција во Југославија, да бидам на самото место и за да преземаме соодветни мерки во нашата земја во сообразност со она што беше договорено на советувањето во Москва. Меѓутоа, во Истанбул се задржав три месеци зашто немав пасош. Но одржував контакти со другарите во земјата.

Во тоа време, нашата Партија беше прилично консолидирана. Со фракционерството беше свршено. Тогаш сето внимание беше свртено кон конкретните акции што нè очекуваа во врска со подготовките за отпор против напаѓачот ако еден ден дојде до тоа. А јас бев длабоко уверен дека, по аншлусот на Австрија, по окупацијата на Чехословачка, и по се што се случи подоцна, дека и нашата земја ќе дојде на ред. Малата антанта веќе беше пропадната. И јасно беше дека Југославија е на најопасното место и дека може да биде следна жртва на фашистичкиот агресор.

Ние тогаш имавме низа партиски конференции — во Словенија, Хрватска, Србија, Црна Гора итн.

Главна тема на тие конференции беше борбата против фашизмот, подготовките за вооружена борба во случај на фашистичка агресија и окупација и во врска со тоа, натамошното јакнење на Партијата, создавањето на Народен фронт итн.

Подготвено ја пречекавме Втората светска војна

Можам да кажам дека револуционерното расположение во нашата земја — кое уште порано се изрази во укажувањето на помош на републиканската Шпанија, со заминувањето на голем број наши доброволци — и натаму растеше. За време на кризата околу Чехословачка, илјади наши младинци изразија готовност како доброволци да и помогнат на таа земја. Кога фашистичката опасност се надви и над Југославија, на нашите универзитети беше организирана доброволна воена обука во која студентите се вклучуваа во голем број. Тој револуционерен вриеж во широките народни маси дојде до израз и при првوماјските прослави во 1940 година во многу места, а особено во Загреб, сето тоа беше плод на упорната и систематска работа на Партијата на СКОЈ.

Тоа наше подготвување беше перманентно и со јасно определени цели. Според тоа, сите оние приказни — кои се протуркуваа подоцна, па и по оваа војна — дека кај нас воо-

ружената борба почнала спонтано, дека се почнало оној ден кога беше нападнаат Советскиот Сојуз, не се точни. Ние одамна пред тоа се подготвувавме за настаните кои бевме длабоко уверени дека ќе дојдат. Така, нашата Партија подготвено го дочека сето она што уследи.

Веќе некаде во земјата на 1940 година зазедовме став дека е потребно некако што повеќе да се поврземе со војската, да најдеме таму луѓе, особено меѓу офицерите.

Јас, како генерален секретар на Партијата, му дадов задача на Митар Бакиќ — бидејќи тој имаше врска со некои офицери во војската — тој да ја преземе таа улога. Тие луѓе да ги врзе за Партијата колку што е можно повеќе внатре во војската да почнат да работат.

Непосредно пред априлската војна, која траеше само десетина дена, бевме во Загреб и презедовме чекори да се поврземе со војската. Двапати испраќавме делегации на чело со Јосип Краш во касарната Зрински и баравме оружје да ги вооружаме работниците за отпор против непријателите кога ќе навлезат во Југославија. Началникот на штабот на армијата Орловиќ — мислам дека тоа беше Четвртата армија — одби да даде оружје. А само неколку дена подоцна, Германците навлегоа во Југославија и усташите дојдоа на власт.

Во јули 1941 Партијата веќе беше мошне зајакната

И токму на 10 април 1941 година додека Германците влегуваа во Загреб одржавме советување и за воените прашања. Јас тогаш поднесов извештај што сме постигнале дотогаш. Притоа беше решено да се формира воен комитет и јас да бидам негов претседател. Во тој комитет влегоа другари од сите краишта на земјата. Се сеќавам, на пример, дека од Белград во него беше Бранко Крсмановиќ. Потоа, при сите партиски раководства во земјата се формирани воени комитети.

Во тоа време Партијата мошне се засили. Во јули истата година имаше 12.000 добри и дисциплинирани членови. Имаше исто така околу 30.000 членови на СКОЈ, мошне добро организирани на чие чело стоеше Иво Лола Рибар. Настојувавме Партијата на СКОЈ да ги засилиме со што повеќе нови членови.

Тогаш развивме и широка активност во настојувањето да ги привлечеме сите прогресивни луѓе, сите патриоти. Стапивме во контакт со некои водачи на опозиционите партии заради разговори за соработка во отпорот против непријателот и за заедничка борба. На пример, со д-р Иван Рибар, претставник на таканаречената опозициона група (самостојни демократи и други).

Кон тоа нè поттикнуваше и искуството од големите манифестации до кои дојде на 27 март во 1941 година, кога масите во Белград, во многу други места во целата земја излегоа на улиците, поздравувајќи го соборувањето на владата Цветковиќ-Мачек. Тогаш веќе се покажа дека огромното мнозинство од народот апсолутно беше против политиката на капитулација.

Како што се гледа, Комунистичката партија на Југославија многу пред окупацијата ја согледа опасноста која се приближуваше и преземаше сè што беше можно за да ги пречека подготвено тие настани. За жал, тие настани се развиваа мошне брзо, така што во подготовките беше тешко да се стигнува брзината на хитлеровото навлегување во Балканот.

Веднаш по капитулацијата на Југославија ние почнавме со диверзии — кревање на разни објекти во воздух, со палење на воени автомобили, на камјони со муниција со свртување на патоказите што Германците ги поставуваа на раскрсниците, поради што обично некаде ќе заглавеа. Тоа им пречеше во движењето кон исток. Значи, такви диверзии организираме пред нападот врз Советскиот Сојуз, за кој знаевме дека ќе уследи. Зашто, германските трупи постојано се движеа од Балканот, преку Романија, кон Советскиот Сојуз.

Ние го предупредивме Советскиот Сојуз. Јас, на пример, се состанав со советското воено аташе и му реков дека германската војска се движи кон нивната граница и дека сум сигурен оти ќе дојде до напад. Имав информација од Загреб од некои „слободни сидари“ кои беа запознати со она што се подготвува. Сето тоа му го соопштив и му реков дека тоа треба да го прими сериозно. Аташето ме извести дека Германците од него бараат да ја напушти Југославија, рече дека го тераат да си оди дома. Реков — па што ви треба повеќе!

Тоа беше спроти самиот напад врз Советскиот Сојуз.

Ние оценивме дека со Хитлеровиот напад врз Советскиот Сојуз на 22 јуни 1941 настапи најповолниот момент за кревање на општо востание. Тогаш Политбирото, на седницата во Белград, заклучи до народите на Југославија веднаш да се упати повик за востание против окупаторот. До тоа време Хитлер веќе ја повлече главнината на своите трупи од Југославија и Грција. Навистина, Италијанците во Југославија сè уште ја имаа главнината на своите сили. Тука беа трупите на Борисова Бугарија и Хитлерова Унгарија. Да не зборувам за квислинзите кои почнаа со страотни зверства. Народот виде што му се подготвува. Тоа беше вистински момент за повик на востание. Востанието се ширеше во целата земја и мошне брзо почнуваме да создаваме партизански одреди.

Во тоа време, јас се наоѓав во Белград, мошне близу до германскиот штаб. Тука почнав да ги издавам и првите билтени за она што се случуваше во земјата. Членовите на Цен-

тралниот комитет отидоа на терен, на разни страни. Ние одржувавме врски, не само курирски. Тогаш добивав материјал и можев да издавам билтен за нашите акции. Почнаа големи акции и диверзии на сите страни, вклучувајќи ги оние во градовите. Најмногу ги имаше во Белград, зашто тука имавме една од најсилните организации и можевме веднаш да ги покренеме и младичката и сите други против окупаторот. Жртвите, се знае, беа големи. Такви акции не беа изведувани само во Белград, туку и во Загреб, Љубљана и во други градови каде што партиската организација беше посилна.

Главните акции почнаа на теренот. Формирани се масовно партизански одреди, особено во Србија. Уште во септември 1941 година имавме мошне крупни сили. Валево, Кралево и Шабач беа опколени. Созреа ситуацијата и ние неколкумина, кои сè уште бевме во Белград, да отидеме на терен каде што востанието најмногу пламтеше.

Јас тргнав на фронтот, околу, со воз. Доста се знае за тоа како и со кои другари патував. Набрзо по доаѓањето на ослободената територија, на 19 септември 1941 година се состанав со Дража Михајловиќ во куќата на војводата Мишиќ, во Струганик. Се договорив со другарите да се обидеме да го придобиеме за заедничка акција против окупаторот. Наскоро надвор почна да се пишува како некој генерал Михајловиќ во Југославија им дава отпор на Германците. Но тој генерал не мрдна ни со прст за да даде каков и да е отпор. Кога тогаш разговарав со Дража Михајловиќ, тој ме убедуваше дека е прерано за таква акција, дека жртвите би биле големи, дека заложниците би ги убивале, дека треба да се чека.

Некои негови формации, подобро речено селани кои спонтано тргнаа во борба како што тоа беше четничкиот одред на попот Влада Зечевиќ, во кој се приклучи и поручникот Ратко Мартиновиќ — се бореа заедно со нашите. Меѓутоа, јас не успеав да го наговорам Дража Михајловиќ за заедничка акција. Се остана при тоа тој да види како ќе се развива ситуацијата па потоа ќе се договориме.

Оттука отидов во Крупањ кој падна во наши раце. Нешто во Шабач нешто во Крупањ и на други места, заробивме околу 400 германски војници со оружје и опрема.

Востанието сè повеќе се разговараше и во другите краишта. Особено во Србија зеде широки размери.

Во такви околности доаѓа до состанокот во Столице на кој беа претставници од речиси сите краишта на земјата. За поуспешно развивање на вооружената борба. Главниот штаб на народноослободителните партизански одреди на Југославија стана Врховен штаб, а во одделни области на земјата се формираа главни штабови. Тогаш сум наименуван за врховен командант на народноослободителните партизански одреди на Југославија.

Нов разговор со Д. Михајловиќ и просирна стапка

Уште порано размислував за тоа дека би било најпогодно да биде седиштето на Врховниот штаб. Во почетокот размислував на Хомолје. Претпоставував, меѓутоа, дека во Романија се наоѓаат поголеми германски сили и дека, во случај на опасност, би било ризично повлекувањето преку големиот равничарски простор, каде што би биле изложени на големи загуби. Затоа заклучив дека, можеби, ужичкиот крај е најповолна база за ширење на востанието. Зашто, таму се близу, Санџак, Босна и Црна Гора, во која веќе на 13 јули се крена општо востание. Поради сето тоа го избравме Ужице.

Освен тоа, во Ужице имавме и фабрика за оружје што ја искористувавме интензивно: правевме пушки, тромблонски бомби, муниција за пушки. Муниција правевме и така што ги празневме неексплодираните бомби и топовските зрна. Тука мелевме барут и полневме фишеци. Ние тогаш произведовме 25.000 пушки итн. Ужице така стана наш „главен град“. Целиот тој ослободен крај подоцна го нарековме Ужичка Република. Во ослободеното Ужице на 7 ноември ја прославивме годишнината на Октомвриската револуција. Тогаш имавме воена парада и голем народен собир.

Во меѓувреме Германците почнаа офанзива во Србија. довлекоа нови сили и заедно со квислинзите, од реонот на Шабач тргнаа против нашите единици на слободната територија. Борејќи се, нашите единици се повлекуваа — од Цер, Јадар, па натаму кон Крупањ. Кај Крупањ се задржавме сè додека Германците не дојдоа многу близу. Борби се водеа од Шабач и Горни Милановац до Кралево, на простор подолг од сто километри.

Мислевме дека подолго ќе се задржиме во реонот на Пецка и јас упатив повик до народот на Мачва во тој правец да се повлечат добитокот и житото, зашто тоа ни беше потребно за исхрана. Морам да кажам дека бев изненаден од дисциплината со која селаните на воловски и коњски запреги го тераа житото во тие ридски краишта.

Тоа покажува колку целиот народ, колку тие селани беа поврзани со нашата борба. Четничките пропагандисти доаѓаа меѓу народот и го одвраќаа да не стапува во борба, да не оди со комунистите, зашто комунистите по војната ќе прават тоа и тоа. Ширеа разни измислици за нас за да не замрази народот итн. Но тоа не им успеа.

Еден месец по Советувањето во Столице, на 26 октомври, јас отидов во Брајки на Равна Гора, одново да разговарам со Дража Михајловиќ. Одново се обидов да го наговорам заедно да се бориме. Меѓутоа, Дража упорно остануваше при тоа дека не е време за борба.

Зборуваше да погледнеме што се случува овде и онде каде што Германците изгореле села и отепале луѓе, истакнувајќи дека во случај на борба тоа би било масовно. Рече дека тој не би можел да преземе одговорност за такви масакри, па дека би требало и јас да размислам за тоа. И така цела ноќ мина во натегање. Во текот на тој разговор Дража Михајловиќ барааше да му дадеме оружје, пушки, па тие, кога ќе затреба, ќе дадат отпор. Тогаш им ветив 1200 нови пушки од Ужиче, од каде што испраќавме оружје во Босна и во други краишта од кои се барааше тоа. Барааше и пет милиони динари. Пушки му дадов, и тоа 500 пушки, а пари не, зашто немаше никаква можност — тие нè нападнаа пред тоа.

На тој состанок со Дража јас, всушност, одев со главата в торба. Со мене беа Сретан Жујовиќ и Митар Бакиќ.

Во тоа време, покрај недикевците и љотиќевците, четниците на Дража Михајловиќ почнаа да соработуваа со окупаторот. Дотолку беше поопасно да се оди на тие преговори. Но јас одев токму затоа да го спречам крвопролевањето, зашто дојде до први судири со четниците. Тргнував од тоа ако веќе не сакаат да одат заедно со нас во борба, барем да нè не напаѓаат.

Додека сè уште бев на тие разговори, тие мене ми подготвуваа стапица. Јас нешто слично и претпоставував. Тука имав околу 30 партизани во два камиона. Иако сите беа до заби вооружени со пушкотомитралези и машинки, сепак тоа беа само триесетина луѓе. А таму, во Брајки, имаше многу четници. Ужичка Пожега беше во рацете на четниците. Таму, неколку дена порано, ни го убија командантот на Првиот шумадски партизански одред Милан Благовоевиќ.

Кога се враќавме и стигнавме до мостот кај Ужичка Пожега, таму нè пречекаа некои четници и жандарми со извик: „Стој!“ Ние застанавме. Тогаш ни рекоа дека не можеме преку мостот, дека мораме да одиме назад зашто нема одобрение од полковникот. Се вративме во касарната која беше полна со четници, брадести и до заби вооружени. И сега ние таму чекавме, а не знаевме што и кого чекаме. Јас уште повеќе се резултат и сакав да излезам и да протестирам. Тогаш Жујовиќ скокна од колата и рече: „Луѓе, што правите? Па ние штотукуч се враќаме од полковникот Дража со кого се спогодивме. Каде ви е командантот, нека дојде!“. И по едно половина час доаѓа еден мајор, се извинува. Рече: „Извинете господине, имав долг разговор со полковникот се е во ред, можете да тргнете“. А што беше всушност? Тие во меѓувреме го разминирале мостот за да можеме да минеме.

Неуспешни обиди за соработка со четниците

Меѓутоа, само неколку дена подоцна, поточно на 2 ноември 1941 година, четниците извршија општ напад против нас. Од една страна од Косјериќ, а од друга страна од Трешњевик. Бевме притиснати од двете страни. На Трешњевик голема борба водеше младината и успеа да ги разбие четниците. Најпрвин го поразивме четничкиот војвода Рачиќ, а потоа, кога четниците настапуваа од сите страни, главната битка беше кај Ужичка Пожега каде што ги разбивме во парчиња. Тука ги имаше сите петпати повеќе од нас. Зашто, јасимав на располагање само 200 младинци, борци, потоа нешто работници. Не можам точно да кажам колку бевме, но многу помалку од нив. Но имавме многу оружје — имавме и топови, митралези, така што страшно ги разбивме. Тука повеќе не можеа да се соземат. Кај Ужичка Пожега нашите тргнаа натаму во напад кон Брајки. И беа веќе близу до Равна Гора, минаа повеќе од половина пат. Но тогаш добив известување дека Германците со тенкови се пробиле кај Буково. И размислував што да правам сега.

Дража и не знаеше Германците дека се пробиле, инаку немаше така да се оплакува. Опоколен со наши три одреди испрати еден офицер, тоа беше Милорад Микиќ, со молба да го прекинеме огнот, да не одиме натаму, дека ќе се спогодиме. Јас првпат одбив. Но кога стигна телеграма за ситуацијата кај Валево, за тоа дека Германците се приближуваат — а овој дојден по вторпат, молејќи нè да го прекинеме огнот, јас се согласив со тоа. Јасно ми е зошто четниците тогаш беа очајни, бидејќи нашите, поради подмолниот напад од грб, беа бесни и жестоко ги толчеа. Наредив да се прекине огнот кон Брајки и ги пердупредив нашите единици, односно командантите и командирите дека Германците се пробиле, дека сега одат кон Ужице и дека не можеме да се бориме на две страни, дека мораме своите единици да ги испратиме кон Германците. Така и беше. Огнот беше запреен, четниците се повлекоа. Јас главната на овие единици ја префрлив кон Косјериќ односно Буково, а еден дел кон Баина Башта.

Одново на 18 ноември дојде до преговори меѓу наши и четнички претставници. Формално тогаш постигнавме спогодба за прекин на непријателствата и за соработка. Но четниците ни потоа не се придржуваа кон ниедна точка на спогодбата. Уште пред тоа тие нè предадоа. На пример, кај Кралево го напуштија својот дел од фронтот. Така пропадна таа соработка со четниците.

Наскоро потоа ние се повлековме од Ужице. Јас тоа го сторив во последниот момент со некои другари од Штабот. Некои отидоа веќе порано. Со мене тогаш беше и англискиот капетан Хадсон. Тој пред војната работел како инженер во

рудникот на антимон во Крупањ и одлично го знаеше нашиот јазик. Хатсод, јас, мојот придружник и еден радист малку бевме заостанале.

Германците ни се приближија на стотина метри. Авионите нè митралираа и едно време нè приковаа на патот. Некаде околу 2 часот ноќе стигнавме на Палисад.

Ние потоа го минавме Увац. Германците дојдоа до Увац зашто тоа беше граница меѓу нив и италијанските трупи.

Дотогаш еден број борци се вратија во Србија за да не угасне партизанското движење. Но погрешивме зашто цела зима ги прогонуваа така што се растураа и многумена загинаа. Ги имаше околу 300, а тоа значеше доста во она време.

Меѓутоа, во Топлице и во други краишта на Србија и натаму дејствуваа партизански одреди. Се бореа против Германските и бугарските фашистички трупи.

Ние потоа ги нападнавме Италијанците, кои беа во Нова Варош и ги истеравме. Оттаму тие се повлекоа во Плевља. Кога потоа со Штабот тргнав кон Дреново на патот го сретнавме курирот кој ни донесе вест дека Црногорците ја напаѓаат Плевља. Слушнавме и топови. Прашав кој им дал одобрување да ја напаѓаат Плевља, каде што имаше силен гарнизон, речиси една цела дивизија. Дотолку повеќе што му реков на Иван Милутиновиќ, кога беше кај мене во Ужице, од Црна Гора да дојдат еден или два баталјона на фронтот кај Ужице и патем да не напаѓаат никаков град. Едноставно да дојдат до Ужице и да се вклучат во борбата против Германците. А тие тогаш ја нападнале Плевља и морале да се повлечат со страшни жртви. Многу луѓе ни загинаа. Четничката пропаганда тоа го искористи вешто, зборувајќи дека ние, комунистите, сме го вовеле народот во таа голема катастрофа. Четничкото движење во Црна Гора зајакна. На партизаните тогаш не им беше лесно.

Како е формирана првата пролетерска бригада

Тоа беше наша војничка грешка. За време на одморот на Златар подготвувам формирање на Првата пролетерска бригада. Имаше доста нагаѓања каде е решено да се формира таа. Дали кај Дреново или горе, под Златар. Мислам, сигурно, дека не е кај Дреново; можеби таму станало нешто збор за тоа. Додека престојував на Златар, еден ден дојдов долу, до едно големо раштркано село — Косатице, каде што се наоѓа кралевскиот баталјон и уште некои единици. Отидов таму малку да се консултирам, да ги прашам луѓето што се и од каде се и дали би биле готови за создавање на чисто воена формација. Реков дека повеќе не можат да ги бранат само своите села, туку дека мораме да одиме натаму да мобилизираме колку што е можно повеќе луѓе и да се бориме на секое место, каде

што е непријателот и каде што имаме најповолни услови. Командирот на ибарската рударска чета, која се наоѓаше во составот на кралевскиот баталјон, се викаше Павиќевиќ, авијатичар на бившата југословенска војска. Поразговарав со него за тоа што значи пролетерска бригада, зашто тој за комунизмот не знаеше ништо. Тогаш другите борци ги прашав дали тие би влегле во една таква, многу дисциплинирана единица која би одела насекаде каде што е најпотребно и која би го ширела братството и единството. Сите одговорија потврдно.

Која единица и да посетев, добивав впечаток дека сите се воодушевени од тоа. И потоа со другите се договорив да тргнеме понатаму кон Босна па некаде патем — кога ќе се состанеме со двата црногорски баталјона, кои, по неуспешниот напад на Плевља беа повикани да дојдат до нас — ќе формираме пролетерска единица.

Така на 22 декември 1941 година во Рудо ја формиравме Првата пролетерска бригада. Другиот ден по формирањето таа имаше свое огнено крштевање во борбата против Италијанците и четниците кои одеа во Вишеград и сакаа да не нападнаат во Рудо. Јас испратив два баталјона против нив. Заробивме 120 италијански војници и петмина офицери. Четниците ги разбивме и така се заврши таа борба. Значи, Првата пролетерска бригада на тоа прво огнено крштевање се покажа одлично и потврди дека добила вистинско име.

Ние тргнавме натаму кон Босна. Патем дознавме дека во источна Босна е критична состојбата, дека четниците сè повеќе земаат замав, дека им е мошне силна пропагандата која шири гласови дека партизаните во Србија се разбиени, дека бегат на сите страни итн. Тоа се ширеше мошне брзо. Па многумина од партизаните преминуваа во четници. Пред тоа и овде имаше некаква борбена соработка меѓу партизаните и четниците. Вистина, не многу, но сепак толку да можат некои да помислат оти е сеедно во чии редови се борат, што нам, се разбира, не ни одговараше.

Нашето доаѓање на Гласинац, во јануари 1942 година, имаше огромно значење. Дотогаш таму се зборуваше дека сме разбиени, дека сме се разбегале, а јас дојдов таму со една комплетна бригада одлични борци, вооружени до заби. Четниците, кои беа во Рогатица, избегаа од неа. Бидејќи командантот на Рогатица Шкориќ, како некаков командант на местото кога пристигнавме разгласи по телефон на сите страни дека нè има 12.000 партизани и дека му е потребна помош за нивната исхрана и сместување. А ние всушност бевме 1.200. Четниците, тукучи и во околните места кога го слушнаа тоа по телефон ги зафати паника. тука останавме неколку дена, добро се одморивме и тргнавме натаму кон Јахорина. Потоа сè тргна кон подобро.

Слободна територија сред Хитлеровата европска тврдина

Кога подоцна ја зазедовме Фоча, видов дека има борци кои не сакаат да бидат ни партизани ни четници, Реков: да ги прогласиме доброволци! Во таа смисла, кон средината на јануари 1942 година издадов наредба за создавање на Народноослободителна партизанска доброволечка војска на Југославија. За тоа почнав да размислувам уште во првата половина на јануари. Имено, кога стигнавме на Јахорина, каде што го формиравме првиот доброволечки одред, беше ужасна зима, а офанзивата на Германците и усташите во полн ек. Ја беа зазеле Каменица и убијаа луѓе. Додека од студ и дрвото пукаше, патем среќаваме слабо облечени жени со деца на градите. Брзо ги враќавме во куќите. Јас го испратив кралевскиот баталјон да ги отфрли Германците и усташите и тоа ми успеа. Во тоа време, од куќата во која престојував, видов една голема колона која се движеше кон нас. Одеа низ падините на Јахорина. Гледав внимателно со двогледот, но никако не можев да видам кои се. Гледам има луѓе со бради. На чело одеше еден строен човек со офицерска капа, за кого подоцна дознав дека е бивш авијатичар и дека се вика Обрен. Додека се приближуваа, се прашував што да правам.

Кога овој ми пристапи, салутира, се поздрави и рече дека се става под моја команда. Го прашав дали знае кој сум јас. Па вие сте, вели тој, командант на партизаните. А зошто се ставате под моја команда — го прашав. Еве зошто — одговори. Овде на Јахорина напаѓаат Германците и усташите. А овој наш божемен командант Новаковиќ избега, негде во Фоча каде ли неznam. Не сакам повеќе да му служам на таков страшливец, се ставам под ваша команда и очекувам ваши наредби. Реков дека моја прва наредба малку да се одморат и причекаат да ручаат. Јас тогаш наредив да им се даде она што беше подготвено за нас. Потоа им дадов задача да се вратат назад и да го затворат преминот на еден превој горе на Јахорина. Ете, такви случаи не наведоа да создаваме доброволечка единици.

Ние, значи, уште од 1941 година во хитлеровската европска тврдина имавме слободни територии и прилична војска. Во целата земја имавме околу 80.000 борци. Тогаш веќе воспоставивме врски со нашите команди во целата земја — во Хрватска, Словенија и во други места, така што имавме прилично јасна слика што каде се случува и можевме да го обединуваме командувањето и да даваме задачи. Тоа е времето кога востанието, кое веќе ги опфати сите делови на земјата, прераснува

во народноослободителна војна. Ёте, така изгледаше нашата четириесет и прва; треба да се знае кога, кој и каде почнал. Тоа се факти што никој не може да ги негира.

Сега би сакал, во најкратки црти да дадам преглед на целокупната Народноослободителна борба. По втората офанзива во источна Босна, во јануари 1942, главнината на нашите сили се пробиваше на југ под исклучително тешки околности — достатно е да се спомене само Игманскиот марш — кој ослободи нова територија со центар во Фоча.

Тој престој во Фоча го искористивме за натамошна изградба на вооружените сили и на новата народна власт. Тука тогаш беа формулирани основните начела на Народноослободителните одбори, нивниот карактер и должности, јасно се истакна дека тие важат за целата земја. Во исто време, во другите краишта на нашата земја се расплаштува вооружената борба, се создаваат нови партизански единици, се прошируваат слободните територии.

Чувствувајќи го нараснувањето на силите на нашето Народноослободително движење и опасностите што произлегуваа од тоа за окупационите сили, Германците и Италијанците ги координираа акциите, првиот планираа заедничка оператива со големи размери и, со големи ангажирања на квислинзите, ја започнуваат Третата офанзива. Водени со тешки борби, сè до половината на 1942 година. Но успеавме не само да се одбраниме од жестоките напади на непријателот туку и да формираме нова бригада на овој ист простор.

Во исто време, во западна Босна, Хрватска и Словенија се формираат први бригади и други партизански единици, покрај веќе постојаните. Проценувајќи дека настанаа многу поволни околности за натамошно разгорување на вооружената борба во тие краишта, јас кон крајот на јуни 1942 година решив од Зеленгора да тргнеме кон западна Босна. Со Врховниот штаб тогаш, главно, беа пролетерските бригади. Но тој поход, во текот на август и септември, разбивме многу непријателски упоришта, ослободивме поголем број места и се поврзавме со тамошните партизански единици пред сè од Далмација и Босанска Краина. Со нашето доаѓање, веќе постојната слободна територија значително се прошири. Во почетокот на ноември, во дотогаш најголемата концентрација на нашите сили, го ослободивме Бихаќ, кој стана центар на таа голема слободна територија. По војната, од историчарите што ги прегледуваа германските архиви дознав дека таа слободна територија Германците ја нарекле „Тито — штаат“ („Титова држава“).

Создавањето на АВНОЈ и настаните во 1943 година

Како резултат на воените успеси и силното нараснување на партизанските единици, созреаја услови за нивната реорганизација. Во почетокот на ноември 1942 година се формирани првите осум дивизии, од кои пет влегоа во првите два корпуса, додека другите три се непосредно врзани за Врховниот штаб. Називот: народноослободителни партизански одреди и доброволечка војска на Југославија е изменет во — Народноослободителна војска и партизански одреди на Југославија.

Паралелно со нашите воени победи, се засилуваше и политичката свест на широките маси. Стануваше сè поочигледно дека народот не сака враќање на старото, дека неговата утрешнина од основа мора да биде поинаква. Се наметнуваше потребата од создавање на едно политичко тело заради поуспешно раководење со органите на народната власт и масовните организации што би било способно да ги мобилизира и организирано да ги води сите сили на народот. Така во Бихаќ, на 26 и 27 ноември 1942 година, се одржа Првото заседание на Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија.

Се разбира, ние нигде не можевме потрајно и во целина да ја задржиме слободната територија. Непријателот веднаш ќе почнеше со подготовки за офанзива на таквата територија. Така дојде и до Четвртата офанзива, во јануари 1943 година, кога моравме да ја напуштиме слободната територија во западна Босна вклучувајќи го и градот Бихаќ.

Додека уште траеја операциите во западна Босна, јас упатив три дивизии — Првата, Втората и Третата — на Неретва, во противофанзива. Таму ја разбивме италијанската дивизија „Мурге“. Ние тогаш моравме да ги дочекаме ранетите од Босанска Краина, кои ги префрлуваше и обезбедуваше Седмата дивизија. Во меѓувреме пристигна и Деветатта дивизија. Тоа време го искористи непријателот, ги прегрупира единиците и довлече нови сили. Дојде до познатата битка за ранетите во која ги разбивме Германците кај Горни Вукоф и Порозор и им зададовме тежок удар. Германците и Италијанците беа присилени да се повлекуваат. Ние го искористивме тоа и почнавме со преминувањето преку Неретва.

За многу кратко време сите наши сили, со 4.000 ранети, се префрлија преку Неретва. Во низа последователни жестоки боеви разбивме 18.000 четници на Дража Михајловиќ. Тоа беше решавачки удар на четничкото движење по кој никогаш повеќе не заздрави. Тогаш ги уништивме и сите италијански единици што ни се спротивставуваа. Нашите единици со Врховниот штаб се пробиваа натаму, сè до Црна Гора и Санџак.

Но ни тогаш, како ни во текот на целата војна, непријателот не ни даде мир. Набрзо по нашата противофанзива, Германците во мај 1943 година започнаа со нова Петта офанзива, за која се знае dostatно.

Ние во таа офанзива поднесовме големи жртви, но непријателот ни тогаш не успеа да нè уништи.

Од тој челичен обрач на Сутјеска, се пробивме во источна Босна. Во тоа време, поточно на 10 јули 1943 година, дојде до сојузничкото истоварување на Сицилија, а набрзо потоа и до падот на фашизмот во Италија. Во меѓувреме, ние ослободивме нови пространи подрачја, особено во централните делови на земјата, Беше јасно дека претстои капитулација на Италија и јас тогаш размислував како тоа да се искористи најдобро. Кога капитулира Италија, дојде до општо востание во Истра, словенечкото приморје, Словенија и цела Далмација. За да им помогнеме на веќе постојните и на новоформираните наши единици во тие области, кон морето упативме некои сили од внатрешноста.

Набрзо се покажа колку беше исправна таа наша ориентација. Ослободен е речиси целиот брег со островите. Разоружавме десетина италијански дивизии и запленивме огромни количества оружје и воена опрема. Приливот на нови борци во сите краишта на земјата достигна дајголеми размери. И додека уште во 1942 година ја почнавме војната на море — што беше своевиден случај во Европа — сега формиравме и морнарица на Народноослободителната војска на Југославија.

Како резултат на постојаниот подем на нашата воена сила до крајот на ноември 1943 година веќе имавме 104 бригади, односно 26 дивизии опфатени во 8 корпуси и силна морнарица. До истото тоа време се конституирани земските антифашистички собранија на идните федерални единици. Значи, созреаја политичките и воените услови во земјата за решавачки чекор во определувањето на иднината на земјата. Во Јајце на 29 и 30 ноември 1943 година се одржа Второто заседание на АВНОЈ. Донесени се одлуки од далекусежно, историско значење, поставени се темелите на нова демократска, федеративна Југославија како државна заедница на рамноправни народи. Се формира национален комитет за ослободување на Југославија како орган со сите обележја на народна влада.

Тешко се пробиваше вистината за НОБ

Уште пред сето ова, Германците довлекоа нови големи сили во Југославија. Ни тоа не им беше dostatно, па од северна Италија привремено префрлија крупни сили на Четиринесеттата германска армија, која во октомври изведе голема офанзива на територијата на Словенија и западна Хрватска.

Во времето на големата германска офанзива, во зимата на таа година, која ја зафати речиси цела Југославија, Врховниот штаб се премести од Јајце во Дрвар, кој тогаш беше центар на една голема слободна територија.

Откако пропаднаа сите дотогашни обиди со крупни воени операции да се уништи Народноослободителната војска, Германците се обидоа да ја обезглават, да го уништат Врховниот штаб и политичкото раководство на Народноослободителното движење. Го изведоа добро познатиот десант на Дрвар, но и тоа без успех.

Четириесет и четвртата година за нас е значајна по многу нешто. Ние веќе тогаш имавме многу силна војска. Слободните територии се прошируваа и се слеваа во една целина. На Германците им преостана да ги чуваат само главните сообраќајни и поголеми градови.

По Дрвар, како што е познато, јас со Врховниот штаб и со политичките тела се префрлив на Вис. Тука почнува, така да кажам, нова фаза на нашата борба за меѓународно признавање на ова што го извојувавме и за идната положба на нова Југославија во меѓународната зeaдница. Но, прд тоа, морам да се вратам на самиот почеток и на тој вид на нашата борба.

Веќе од 1941 година, западните сојузници имаа информации за нас од самото место. Уште во октомври 1941 година на нашата слободна територија дојде британскиот офицер Хадсон. Но главна пречка за ширењето на вистината за нашата борба беше од класен карактер, во настојувањето да се обезбеди обновување на стариот поредок во Југославија. Југословенската емигрантска влада во Лондон одржуваше дипломатски односи со сите сојузници и ни правеше најголеми непријатности. Таа ги претставуваше Дража Михајловиќ и неговите четници како носители на отпорот против фашистичките агресори во Југославија, барајќи така да ги третираат и сојузниците. И така плодовите на нашата борба до пред крајот на 1943 година им се припишуваша на четниците на Дража Михајловиќ кој беше на страната на Германците и се бореше против нас. Значи, беа протребни многу големи напори за да му се докаже на целиот свет чија крв се пролева на оваа наша почва во борбата против фашистичкиот завојувач. Моравме да му покажеме на светот дека против четниците — кои отворено соработуваа со окупаторите и нè напаѓаа каде што можеа — водиме исто така крвава борба како и против другите непријатели, и дека тие правеа не помали зверства во разни делови на Југославија. Како и усташите, тие вршеа колежи на недолично население, убиваа прогресивни луѓе итн.

Водејќи така борба и постигнувајќи сè поголеми воени успеси, ние истовремено ги раскринкувавме Дража Михајловиќ и неговите четници како соработници на окупаторот и укажу-

ставме на ненародната улога на југословенската влада во емиграција. Тоа постепено отрезнува некои влијателни кругови во сојузничките земји и тие сè повеќе ја согледуваа стварноста во Југославија и вистинскиот однос на силите.

Како резултат на сето тоа, на нашата слободна територија во Црна Гора, кон крајот на мај 1943 година се спушта британска воена мисија, како прва сојузничка мисија при Врховниот штаб на НОВ и ПОЈ. По капитулацијата на Италија дојде нова британска воена мисија, кон која се придружи и американски претставник. Во февруари 1944 година во Дрвар стигна и советска воена мисија.

Кон крајот на 1943 година и ние упативме наши воени мисии на Блискиот Исток и во Велика Британија, а нешто подоцна и во Советскиот Сојуз за да дадеме што подобри и поточни податоци за она што се случува кај нас. Значи, почнува и нашата дипломатска офанзива. Тесно поврзана со ова е и прашањето на помошта.

Што се однесува до вооружувањето, до половината на 1943 година, го имавме само она што го одзедовме сами од непријателот. Дотогаш не го добивавме од никого. Дури на конференцијата во Техеран, во ноември-декември 1943 година, водачите на сојузничката коалиција се огласија да ѝ се укаже материјална помош на нашата војска. Во почетокот на 1944 година почнува да пристигнува во големи количества помош од западните сојузници и таа се испраќа, главно, од Италија. Преку Италија почнуваме да добиваме вооружување и од Советскиот Сојуз. Тоа ни го олесни вооружувањето на сè поголем број борци. А се знае дека во тоа време веќе имавме преку 300.000 војници.

За да не ги заоструваме во тоа време, меѓу другото, политичките односи со сојузниците, јас, по нивното упорно барање се согласив да разговарам со некоја од личностите во емиграција која не се компромитирала во однос на нашето Народно-ослободително движење. Тој услов не можеше да го исполни дотогашната емигрантска влада и таа падна, веројатно, под притисок од сојузниците. Така, на Вис дојде д-р Иван Шубашиќ. За нас спогодбата со Шубашиќ беше прифатлива, зошто со неа се потврдени сите придобивки на нашата војна и револуција, а истовремено покажавме добра волја спрема сојузниците.

Средба со Черчил и Сталин

Во август 1944 година јас заминав од Вис за Италија, до генерал Вилсон, командант на сојузничките сили на Средоземјето. Притоа во Неапол првпат се состанав со Черчил. Разговаравме за натамошниот тек на војната и за соработката меѓу нашите и сојузничките трупи кои се пробиваа низ Ита-

лија. Тогаш разговарав со Черчил и за иднината на Истра и Трст. Му реков на Черчил дека ние не можеме да се откажеме од Истра и Трст и дека на тоа ќе истраеме. Тој одговори оти мисли дека Истра треба да ја добиеме, но дека Трст нема да го добиеме. Го прашав — зошто? Рече дека сега мора да им се даде нешто и на Италијанците, бидејќи влегоа во борба заедно со сојузничките единици. Јас го изнесов својот став, тој остана при својот и тука, се рабџира, не дојдовме до спогодба.

Черчил тогаш бараше уште Пула, поради аеродромот, да ја задржат сè додека се пробиваат кон Австрија. Рече дека тој аеродром, како помошен, им е потребен, како и патот од Пула до Трст. Јас се согласив со тоа, Но не се согласив да се откажеме од Трст. И останаеме при тоа.

Кога во 1945 година дојде до нашата офанзива кон Трст, Четвртата армија доби како најглавна задача што побрзо да влезе во Трст да го заземе пред да стигнат таму сојузничките трупи под команда на фелд маршалот Александер. Така и беше. Ние го ослободивме Трст од Германците на 1 мај. Нашите трупи се сретнаа со новозеландските единици на Соча кај Тржиќ. Поради тоа подоцна имавме доста маки со сојузниците.

Со Черчил се сретнав уште двапати: во Лондон во 1953 година, за време на мојата прва посета на Велика Британија и во 1960 година во Сплит.

Со Сталин првпат се сретнав во септември 1944 година, кога од Вис заминав во Москва. Сакав да се договориме за натамошните воени операции да побараме од советската влада да им стави на располагање една тенковска бригада. Јас не барав ништо друго освен тенковска бригада, да го ослободиме Београд, Тоа го барав зашто една бригада британски тенкови од типот „Стјуарт“, други тенковски единици немавме. А нам ни беа потребни тешки тенкови како што беа советските од типот „Т-34“ и можеби уште некои други оружја, малку авијација итн.

Сталин тогаш, тука пред мене, го повика преку телефон маршалот Толбухин, кој тогаш се наоѓаше во Софија. Му рече: „Овде, кај мене е Тито. Бара да му дадеме една тенковска бригада. Имаш ли таму тенкови? Јас тоа го слушав и гледам дека Толбухин одговара потврдно. На тоа Сталин рече: „Давај адин корпус!“ Нареди, значи, еден корпус да тргне кон Београд заедно со нашите единици да учествува во ослободувањето на главниот град.

Покрај тоа Советскиот Сојуз како помош ни даде една тенковска бригада две дивизии, авијација и разнo друго тешко вооружување. Ете, така стои работата со таа помош. Тоа придонесе за вооружувањето на сè поголем број борци што ни пристапуваа.

Во првата етапа од завршните операции за ослободување-то на земјата, која почнува од средината на 1944 година и трае до крајот на таа година, ги ослободивме Далмација со островите, Црна Гора, Македонија, цела Србија, Херцеговина и голем дел од Босна. Во тоа време трупите на советската армија стигнаа во југословенската граница. Тогаш врз основа на начелниот договор во Москва, дојде до спогодбата меѓу Националниот комитет за ослободување на Југославија и советската влада за преминување на некои советски единици на територијата на источниот дел на Југославија и за нивно учество во ослободувањето на тој дел од земајта. Операцијата за ослободувањето на Белград претставуваше врвна точка на борбената соработка меѓу нашите две армии.

До ослободувањето на Белград, на 20 октомври 1944 година ние имавме 53 дивизии, воена морнарица и авијација. Кога ја завршивме војната, имавме 800.000 луѓе под оружје.

Разговор во Крајова и импресии за војсководците

Пред почетокот на втората етапа од завршните операции имавме формиран фронт што го запоседнаа нашите четири армии на линијата од Дрвар и Дунав, преку Срем и Босна, потоа во Лика до морето. Пред тој фронт беа германските единици на групата армии „Е“. Во заднината на германските сили оперираа шест корпуси на нашата армија. Во март и април 1945 година нашите сили тргнаа во последен, победоносен јуриш врз непријателските сили во нашата земја.

Би сакал овде да кажам уште една важна работа. Ние сега го прославуваме 9 мај како Ден на победата, и тоа е само правилно. Но јас тука морам да кажам дека ние војната против Германците и квислинзите ја завршивме дури на 15 мај 1945 година. Една огромна маса непријатели — Германци, усташа, четници, белогардејци — беше збиена во Југославија, близу до австриската граница. Нашите армии мораа да с еборат против нив до самата граница. И не само до границата туку во најголем дел спречиај да се пробијат преку Австрија. Главниот командант на германските сили на Балканот, генрал Лер, сакаше во последен момент да го изведе тоа за да одбегне да не падне во наши раце и да одговара за злосторствата што ги извршија единиците под негова команда во Југославија. Но откако нашите дивизии ја опколија таа здружена групација непријатели, тие не можеа ништо. По мошне остар судир, мораа да се предадат. Заробивме голем број Германци, со сето вооружување што го имаа. Тука имаше и усташа, недикевци, четници, белогардејци — предавници од сите бои. Еден дел успеа да побегне преку гра-

ницата, но главнината беше заробена. Така ние моравме да војуваме уште пет дена за да ја ослободиме конечно својата земја од непријателот.

Значи, суштината е во тоа што ние самите ја ослободивме својата земја. Пред крајот на војната добивме позначителна помош зашто за тоа порано и не постоеја услови. Работите не стојат поинаку, тоа е историска вистина.

Сега би рекол уште за моето враќање од Москва во октомври 1944 година. Тогаш се задржав во Романија, во Крајова. Останав неколку дена пред да заминам во Војводина. Еде ден, дојдоа кај мене делегати на бугарската влада на Отечествениот фронт. Трпшев и уште еден генерал, мислам дека се викаше Тодоров. Дојдоа со молба — и нивните трупи да учествуваат на нашата територија во борбите против окупаторот.

Морам да кажам дека не бев воодушевен. Знаев колку беа огорчени нашите луѓе на постапките на бугарските окупациони трупи во Србија и Македонија и се плашев дека може да дојде до разни екцеси. Но мене и во Москва, на некој начин, ми рекоа дека би било добро, ако тука се вклучи некако и Бугарија. Рекоа дека сега тоа веќе не е фашистичка војска туку војска на Отечествениот фронт и дека тоа би требало да се направи од морални причини, а дека и политички би било добро. Тогаш јас се согласив. Се согласив да им дозволиме некои нивни единици да се вклучат во борбата против Германците. И тие зе доаѓа учество во некои борби во Македонија и на југ во Србија. Од таму потоа се префрлени на Сремскиот фронт, каде што се бореа неколку недели, а потоа беа повлечени на територијата на Унгарија каде што одеа натаму заедно со советските трупи.

Сакам да потсетам и на учеството и на некои единици на Народноослободителната војска на Албанија во борбата на нашата територија, врз основа на заедничкиот договор. Тие, заедно со нашите сили, се бореа против Германците, балистите и четниците во западна Македонија, на Косово, Црна Гора и натаму кон Босна. Потоа, пак по договор, тие се вратија во Албанија.

Кога се зборува за Втората светска војна од мене често се бара да ги изнесам своите импресии за некои најзначајни личности од тоа време. Јас тоа го правам без особена волја зашто е тоа чувствително и неблагодарно. Во текот на војната имав средби и со некои команданти на сојузничките армии. Разговарав со британскиот фелдмаршал Александар кого го ценам. Ние соработувавме. Тој доаѓаше во Југославија, виде како војуваме. Го ценам фелмаршалот Монтгомери, кој успешно командуваше со операциите во Африка. Голема улога во Втората светска војна одигра и американскиот генерал Ајзенхауер.

Високо го ценам Жуков, како и другите советски маршали, некои од кои веќе не се живи. Тешко е, значи, да се каже дали бил подобар овој или оној. Во војната се покажуваше кој каков бил.

Иако ситуацијата беше сложена, не се сомневавме во победата

Се поставува прашањето што ѝ влеваше на нашата Партија сила и вера во победата во времето додека Европа беше покорена, а Југославија окупирана и распарчена. Што се однесува лично за мене — а знам дека така беше и со сите други другари — јас ниеден момент не се посомневав дека ќе победиме, иако ситуацијата беше сложена и мошне тешка.

Кога Германците и Италијанците и други ја окупираа Југославија и усташите дојдоа на власт, настапи страотен терор. Окупаторите и квислинзите ја разгоруваа националната омраза и се обидуваа да предизвикаат братоубиствена војна. Кај народот дојде до паника, до страшна констернација. Народот виде дека усташите се положи и од Германците. Зашто тие почнаа со масовно истребување на народот, како што правеа и четниците. Во Хрватска и Босна и Херцеговина почна деноцит и луѓето мораа да бегат, да се засолнуваат во шумите. Ние испраќавме комунисти на теренот, меѓу кои имаше доста наши активисти од универзитетите во Загреб и Белград.

Брзо се прочу дека партизаните се борат и против усташите и против Германците и Италијанците, против сите фашисти и нивните слуги. Се дозна дека се водат жестоки борби во сите краишта на Југославија и сето она што беше најпрогресивно целосно доаѓаше кај нас. Во текот на војната се создаваше широк народен фронт што беше битно изразено и во заднинските акции. Зашто како би можеле поинаку да го објасниме тоа што веќе во 1941 година имавме над 80.000 борци, организирајќи во партизански единици и ангажирани во илегална борба на окупираната територија. Тоа значи дека народот беше готов да оди со нас во борба; ја придобивме неговата доверба. Ббез оглед на страдањата и жртвите беше готов повеќе да умира стоејќи, отколку да живеат клечејќи. Впрочем, тоа беше и единствениот пат луѓето да ги спасат животите и да се обезбеди опстанок на народот.

Од сите бивши граѓански партии и нивните раководства никој, освен како што реков, д-р Рибар и уште некои, не истапи против суровата политика на окупаторот и домашните предавници. Тоа го направи само комунистичката партија на Југославија. Таа од почетокот настојуваше да го заштити народот колку што може и поведе безпоштедна вооружена борба на која уште во прогласот од 15 април 1941 година и предвес-

ги општествено-политичка смисла и содржина. Во тој проглас, меѓу другото, беше речено дека конечниот исход на борбата мора да биде државна заедница заснована врз вистинска независност на сите народи на Југославија во слобода, братство и единство.

Во почетокот ние избегнувавме да зборуваме за социјалистичка револуција. Тоа тогаш не беше нужно да се истакнува за да не им дадеме на непријателите можност неинформираниите и политички недостатно упатените луѓе да ги застрашуваат со своите толкувања на идеите на социјализмот и комунизмот. А беше јасно според она за што се боревме, дека тоа е револуција и каква е тоа револуција. Впрочем, ние достатно јасно истакнувавме дека се бориме не само за ослободување од окупаторот туку и за нови општествени односи, за поинаква и подобра иднина на нашата заедница.

На нашето знаме уште во почетокот беше напишано смрт на фашизмот — слобода на народот!“ и „Братство и единство“. Масите го прифатија тоа, луѓето од сите народи и народности и од сите вероисповеди. И тоа беше нашиот основен стремеж — насекаде да ги пропагираме тие идеи, против кои беа и четниците, и усташите и окупаторите. Нашата политика за братството и единството не беше работа на некоја политичка игра, туку заштита на народот и негово опфаќање во борбата против окупаторот и неговите помагачи, а за нов, подобар живот во иднина.

Јас уште во 1942 година ја напишав статијата „Националното прашање во светлината во народноослободителната борба“. Ја издиктирав во една ноќ. Од неа луѓето можеа да видат како гледаме ние на односите меѓу нашите народи — и тогаш и во иднина. Ние постојано објаснувавме како гледаме ние, комунистите, на националното прашање. Секогаш водевме сметка за единството на народот. А знаевме и истакнувавме дека тоа единство може да постои само ако е секој народ слободен. Тоа важи и денес, а ќе важи и во иднина.

Ние уште во почетокот моравме да им дадеме на нашите луѓе извесна перспектива. Длабоко бевме уверени дека народот знае оти не може да очекува некоја среќна иднина од оние кои, кога му беше најтешко, побегнаа од земјата, како и од оние што се ставија во служба на окупаторот. Но требаше, сепак, во широките маси да се развие свеста дека иднината на народот е во неговите сопствени раце, дека никој друг не може да му ја подари слободата, ниту да создаде услови за борба за да се остварат сите тие цели. Ние упорно го спроведувавме тоа и во тоа успеавме.

Сите народи придонесоа за победата над фашизмот

Често се поставува прашањето колку кој придонел во борбата против силите на Оската. Кога се говори за учеството на одделни земји, несомнено е дека главниот товар на војната го носеше Советскиот Сојуз и дека до крајот на војната, до заземањето на Берлин поднесе најголеми жртви.

Впрочем, преломниот момент за текот на Втората светска војна настапи кога беше нападнаат Советскиот Сојуз, кога Советскиот Сојуз влезе во војна против германската фашистичка сила. Втор преломен момент за нејзиниот исход настапи во зимата 1942/43 година кога Хитлеровите трупи доживеаја пораз кај Сталинград. Тоа беше втор преломен настан во текот на Втората светска војна.

Победите на Советската армија кај нас беа проследени со радост и воодушевување. Тие влеваа нови сили и ја зацврстуваа верата во заедничката победа на антифашистичките сили.

Големи жртви поднесоа и западните сојузници, на боиштата во Европа — особено скапо ги чинеше истоварувањето во Нормандија, потоа во Африка, на Далечниот Исток итн.

Што се однесува до нашата борба, за тоа веќе доста зборувајќи, Се боревме во Хитлеровата европска тврдина од самиот почеток. Немаше ниту еден крај во Југославија каде што не се водеше борба. На територијата на Југославија во текот на целата војна, имаше над половина милион непријателски војници. Ние врзувавме речиси цело време, до дваесетина италијански дивизии, додека бројот на германските дивизии варираше, зависно од ситуацијата на другите фронтови. Иако беа голема сила не можеа да стигнат насекаде.

Во некои операции во Југославија, на пример, Германците и Италијанците ангажираа поголеми сили отколку во некои битки во Африка. Во Четвртата офанзива, на пример, учествуваа 20.000 германски, италијански и квислински војници повеќе отколку што ги имаше во битката кај Ел Аламеин, а во Петтата офанзива околу 40.000 повеќе отколку во споменатата Африканска битка. Инаку, познато е дека во Петтата офанзива се бореа против нас 122.000 Германци, Италијанци и други. По капитулацијата на Италија, Иако требаше да се задржува силниот притисок на армиите на западните сојузници во таа земја, Германците, сепак, мораа да држат во Југославија повеќе дивизии отколку што ги имаа непосредно ангажирани на тој фронт.

Југославија во минатата војна поднесе големи жртви. Нејзиниот придонес за антифашистичката борба е познат добро. Нашите луѓе не само што се бореа во својата земја туку зедоа учество, во помал или поголем број, во движењата на отпорот во низа европски земји — во Италија, Франција, Чехословачка, Советскиот Сојуз, Белгија, Норвешка и други земји.

Меѓу оние кои дадоа огромни жртви е и Полска. Веќе во првиот Хитлеров освојувачки налет, во септември 1939 година, кога всушност почна Втората светска војна, загубија многу луѓе, како и во текот на целата војна. Нацистите и таму формираа логори на смртта, спроведувајќи политика на истребување. Во нив, покрај милиони Полјаци, страдаа огромен број припадници на други народи.

Секој народ на некој начин даде колку што можеше во борбата. Во Франција, на пример, постоеше силно движење на отпорот во кое паднаа големи жртви. И другите народи му даваа отпор на фашизмот и дадоа свој придонес. Тоа е потоа случај со Италија, Чехословачка, Норвешка, Данска, Белгија, Холандија и други земји.

Заедно со нас, на пример, се бореа и припадниците на некои други народи. Многумина од нив бегаа од составот на окупаторските единици или на некој друг начин доагаа до нас. Меѓу нив имаше Италијанци, Руси, Бугари, Австријанци, Французи и други. Сите тие имаа свои единици во рамките на нашата војска.

Најмногу имаше Италијанци. Покрај неколку баталјони и други помали единици, од 1943 година со нас заедно се бореше и целата италијанска дивизија „Гарабилди“, која кај нас и е формирана.

Јас одам и натаму. Можам да кажам дека германскиот работен народ исто така даде жртви во борбата против фашизмот. Што правеше фашизмот кога дојде на власт? Во првите концентрациони логори страдаа комунистите, социјалистите и други прогресивни луѓе на Германија. Како жртва на геноцидот што го спроведуваа нацистите страдаа огромен број Евреи особено во Германија, а и во други земаји на Европа вклучувајќи ја и Југославија. Се разбира, се спроведуваа политика на уништување и на други народи.

Сите народи кои беа зафатени со Втората светска војна дадоа свој придонес. Секој народ даде колку што можеше. Вистина, можеби некој имаше и повеќе можности, можеби некој предопна се вклучи. Некои, можеби, очекуваа дека тоа ќе заврши брзо. Но во секој случај секој народ придонесе по нешто во таа борба, во борбата против фашизмот.

Затоа искуствата од Втората светска војна, сето она што го доживеа човештвото во неа, мораат добро да се паметат. Тоа не смее да се заборава за да не се повтори веќе никогаш она што беше. Го велам тоа затоа што сега веќе некои луѓе помалку го забораваат тоа. Го забораваат тоа и некои од сојузниците, кои учествуваа во борбата против фашизмот, па на Втората светска војна ѝ даваат поинаков карактер отколку

што го имаше. Не зборуваат дека тоа беше војна против фашизмот, туку, едноставно велат тоа беше војна, светска војна, и готово.

И тоа, се разбира, придонесува фашизмот тука и таму да заживува. Должност на секој народ е да не дозволи веќе никогаш да се обнови таа мрачна идеологија и нејзиното разорно дејствување. Зашто фашизмот може одново да нанесе страшно зло. Тој сè уште е жив. Гледаме, на пример, што сè работат фашистичките реакционерни елементи во Италија, Австрија, Германија и во други места.

Среќа е што во сите тие земји зајакнаа демократските, прогресивни луѓе

Ако човештвото веќе од Првата светска војна не извлече достатно поуки за агресивниот карактер на империјализмот, што положна овозможи да се создаде фашистичкиот систем, кој го фоли целиот свет во огин и најголеми крвопролевања во неговата историја — би требало барем денеска да се води сметка за тоа. Не смееме да дозволиме да се повтори тоа. Со поглед насочен кон иднината мораме да се бориме за свет на мир и соработка, без насилство и доминација, за свет на слободни рамноправни народи, за сите оние идеали и цели за кои е пролеано толку крв и во Втората светска војна.

Борбата против фашизмот почна одамна пред 1941 година

Во продолжение на своето излагање претседателот Тито рече:

„Сакав да истакнам дека борбата против фашизмот во нашата земја непочна во 1941 година, туку одамна пред тоа. Ова го истакнувам поради тоа за да ги демантирам сите оние тврдења што се пренесуваа во текот на војната — а тоа го има и денес — дека кај нас имало спонтано востание. Не, ние знаевме што ќе се случи, проценувајќи ја ситуацијата според она што го направи Хитлер дотогаш и врз основа на движењето на некои буржоаски земји. И комунистичката партија, како што реков, мошне темелно се подготвуваше за настаните што уследија.

Кога беше нападнаат Советскиот Сојуз, ние решивме да ги повикаме народите на општо востание, сметајќи дека за тоа настапил најповолниот момент, како поради краткиот рок не ги завршивме сите подготовки. Нашето востание беше темелно подготвувано и почна организирано.

Освен тоа, ние бевме уверени — иако Хитлеровиот напад беше ненадеен дека Советскиот Сојуз, западните сојузници и сите оние што учествуваа во таа борба — ќе победат.

Јас дадов слика на тие настани по секавање. Се разбира, многу нешто веќе е напишано и уште ќе се пишува за тоа. Кога временската дистанца ќе биде поголема, ќе може подобро да се согледа целината на тие настани“.

Откако на претседателот Тито му се заблагодари за испрпното излагање, Боривое Марковиќ рече:

„Ова Ваше излагање содржи и мошне значајни пораки. Но дали сакате спроти утрешниот голем празник непосредно да се обрнете до нашата и светската јавност пред сè до борците и младината како кај нас така и во светот?“

Претседателот Тито одговори:

„Сакам нашите луѓе да бидат за сето тоа добро информирани, да знаат што сè му претходеше на она што го имаме денеска и зошто ние толку пишуваме и зборуваме по повод на оваа 30-годишнина.

Паднаа огромни жртви во Втората светска војна. Милиони луѓе — деца, жени и старци — страдаа во логорите и беа залушувани во гасните комори. Милиони засекогаш останаа во урнатините на бомбардираните градови и села. Милиони загинаа на бојните полиња. Затоа младите генерации од целиот свет не смеат да дозволат никогаш повеќе да се појави фашистичка или некоја слична опасност. Тие мрачни сили во минатото го загрозија целото човештво. Зашто покрај десетици и десетици милиони луѓе кои страдаа, уништени се и огромни материјални богатства што ги создаде работничката класа, работните луѓе од целиот свет.

Триесет години поминаа во мир. Но мислам дека уште не достатно се сфаќа сериозноста и карактерот на сето што се случило. Некои дури и не сакаат да го сфатат тоа, па за минатата војна против фашистичката наезда и империјализмот говорат како за некоја обична војна. Тоа не е точно.

Борбата за мир и рамноправни односи меѓу народите сè уште е најважна задача на сите прогресивни луѓе, особено на сегашната и идните млади генерации.

Херојската борба на народите на Виетнам и Камбоџа, како и народите на бившите колонии кои се ослободија и добија независност, покажува дека народот кој е решителен да се бори за зачувување на својата слобода и независност, е во состојба да му се спротивстави и на многу понадмоќен непријател во поглед на техниката, вооружувањето и друго.

Такво искуство имаат и народите на Југославија од својата ослободителна борба во текот на Втората светска војна.

Сето тоа укажува и на тоа колку е важно Југославија да остана доследна сама на себеси и на меѓународен план интензивно да ја продолжи својата активност, заедно со другите неврзани

земји, како фактор на прогресот во светот. Таа треба да се бори заедно со тие земји кои денеска претставуваат две трети-ни од човештвото. Ние не можеме да водиме сметка само за себе и да седиме на лавровите венци од минатото и успешната борба за ослободување. Мораме да мислиме и за другите народи. Зашто ни нашата земја не би можела да остане секогаш независна ако би се повторило она што се случуваше во Втората светска војна. Поради тоа, Југославија е толку доследна во политиката на мир и борба за слобода и рамно-правност на сите народи.